

Danilo Kiš: Puutarha, tuhkaa | Maailmankirjat

Risto Niemi-Pynttari

ISÄ – EUROOPPALAISEN HENGEN KATASTROFI

Danilo Kiš on keskieurooppalaisen kirjallisuuden suuria 60-luvun kirjailijoita. Kišin suomenmennettua romaanitrilogiaa voi pitää isä -kuvauksen klassikkona. Tämän romaanisarjan päähenkilönä on Eduard Sam (Danilon isä oli nimeltään Eduard Kiš) , tuntematon suurmies, kutsumuksestaan varma kirjailija, juoppo ja perheen rahat hukkaava, maaninen kuluri ja profeetta sekä mielisairaaloitten asukki.

Tämä pieni kirjoitus on Kari Klemelän käännöstyön ja Kissiltä nimensä saaneen Mansarda -kustantamon kunniaksi.

Kišin trilogia huipentuu *Tiimalasiin* jossa keskeisenä elementtinä on Eduardin kirjoitukset. Sitä ennen Eduardista piirretään ironinen muotokuva *Puutarha, tuhkaa* -teoksessa. Tätä Eduardin hahmoa voi verrata Robert Musilin *Mies vailla ominaisuuksia* -päähenkilöön Ulrichiin. Molemmat joutuvat megalomaanisiin hankkeisiin, joihin 1900 -luvun hengen tulisi huipentua, mutta jotka epäonnistuvat surkeasti. Eduardin suurteos jäi painamatta, ja perhe joutui ahdinkoon kun kustantaja vaati takaisin maksamansa ennakot.

Puutarha, tuhkaa -teoksen (suom. Klemelä 2008) kerrontaa hallitsee pojan näkökulma isäänsä, dokumentaarisiiin huomioihin tulee ainutlaatuinen avuttomuuden ja rakkauden sävy. Isähahmo on samalla allegoria juutalaisesta unelmasta ja historiasta. Se kertoo monomaanisesta ja nerokkaasta isästä, ja samalla surkimuksesta, toisaalta se kuvaa isän nöyryyttämisen ja vähittäisen katoamisen pojan horisontista. Teoksen loppupuolella jopa muutamia vieraita miehiä kuvataan siitä näkökulmasta aivan kuin kyseessä olisi isä. Eräänlaista aaveisyyttä siis. Vasta myöhemmin tulee selväksi että isän katoamispaikka oli Auschwitz.

Eduard Samin suurtyöksi oli tarkoitettu *Aikataulut*, modernia liikkumisen vapautta ilmaiseva bussi-, juna- ja lentoaikataulujen kokoelma. Ensyklopedia kehittyi kuitenkin yllättävään konkreettiseen kirjainrunouden suuntaan. Graafiset symbolit nousivat erityisen tärkeiksi. Ne oli leikattu vuoden -33 aikatauluista: niissä oli junavaunuja, puolikuun muotoisia metsästystorvia, haarukoita ja veitsiä kuin vaakunoissa, niissä oli höyrylaivoja ja lentokoneita sekä pieniä autoja.

Kun *Aikataulut* alkoi kehittyä runolliseen suuntaan se muuttui myös allegoriaksi nykyajasta. Käytännöllisyyden runollisena ylistyksenä aikataulut olivat Eduardin uhmaa jumalaa vastaan. *Aikatauluihin* kiteytyi uusi maailma, joka kuitenkin on raamatullinen:

“Se oli apokryfinen, sakraalinen raamattu, jossa toistui luomiskertomuksen ihme mutta josta oli karsittu Jumalan kaikki epäoikeudenmukaisuudet ja ihmisen oma voimattomuus.”
(35)

Aluksi kyse oli vain bussi-, juna-, lentoaikatauluista, ja hotellitiedoista. Se on etäistä sukua Walter Benjaminin filosofiselle projektille, jossa kommunistinen edistysusko yhdisyy juutalaiseen mystiikkaan.

Isän kirjahanke kuvataan suurtyön parodiana. Hankkeen vaativuuden vuoksi isä eroaa päivätyöstään rautateiltä, hanke pääsee vapaasti paisumaan. Megalomaaninen yritys ei lopulta ollut vähempää kuin ihmisen emansipaation kuvaus _Aikataulujen _avulla. Tavallaan Eduard halusi kirjoittaa eräänlaisen 30-luvun internetin.

Kišin kuvaus etenee kuten Dostojevskin, yleensä aina kohti katastrofia:

“alkuperäinen idea aikataulujen ja matkaoppaan yhdistämisestä oli nopeasti muuttunut pieneksi ärhäkäksi lisääntymissoluksi, joka oli alkanut jakaantua geometrisesti kuin jokin alkukantainen organismi”

30-luvulla voimistunut juutalaisvastainen ilmapiiri on eräs syy miksi kustantaja irtisanoutuu hankkeesta. Parodian huippuna on se, että vaikka kustantaja on torjunut teoksen, niin se on nimetty kiellettyjen kirjojen listaan, varmuuden vuoksi, vaikei sillä ole edes mahdollisuuksia ilmestyä.

Aikataulut -suurtyöhän liittynyt megalomania puhkaisee isän maanis depressiivisyyden. Isä oli hullu, jonka mielialoja ohjaili vuodenaikojen vaihtelu:

“Vasta paljon myöhemmin käsitin että isä vaikutti syksyisin masennuksen valtaan ja toipui vasta seuraavana kesänä.

Keväisin hän heräsi horroksesta ja havahtui mietiskelyistä, pysytteli jonkin aikaa erossa kiroitusta aikataulusta ja palasi entiseen kiihtymyksen tilaansa, siihen omituiseen kiihtymyksen tilaan, joka oli kapinointia maailmaa ja sen ilmiöitä vastaan, kapinointia, joka oikeastaan oli hänen todellinen luonteensa. Syksyt ja talvet hän tuskitteli tukehtumisillaan ja kesällä oli taas uudestaan melkein lamassa, mutta juuri keväisin heräsivät henkiin hänen itsekkyytensä ja joskus tyydyttämättä jäänyt kapinansa maailmanjärjestystä vastaan, ja tämä kuohunta, tämä ylimääräinen energia, tämä mielen ja veren levottomuus palauttivat hänet elämään.” (41)

Eduard-isä oli ensin kuin kukistettu venäläinen ruhtinas, jonka kutsumustyö oli vesitetty. Hän oli mahtipontinen ja nöyryyteretty samaan aikaan, mutta kun mikään ei muuttanut hän ryhtyi marttyyriksi:

“Hän piti itseään uhrilampaana. Hänen luulosairaana epäonnistujan ylpeyttään oli loukattu. Hän halusi kaikkien tietävän, että hän oli uhri, että hän oli se joka aikoi uhrata itsensä, ja hän halusi että kaikki osasivat arvostaa sitä ja kohdella häntä Uhrattavana.” (50)

Isähahmolla oli profeetan elkeet, Kiss liittää hänen manian kuvaukseensa vanhatestamentillisen profeetan piirteitä:

“Hän ennusti apokalyptia synkällä ja sortuneella äänellä, hän kohotti käsiään ilmaan kuin profeetta ja merkitsi yhdellä ainoalla profeetallisten käsiensä heilautuksella ...

Eräs profeetallinen piirre oli Eduardin tapa pauhata kovalla äänellä, tuo ääni parodioi Jerikon pasuunaa. “.. äänellä joka sai lasit tärisemään kaapeissa vielä kolmannessakin huoneessa ja koiran pihalla ulvomaan epätoivoisesti”

“Isä nimittäin osasi korottaa jumalallisen äänensä niin korkeaksi ja ladata siihen sellaisen voiman, että kaikki muut äänet hukkuivat hänen baritoninsa sameaan virtaan ja jokainen yritys ylittää hän et äänen voimassa johti päinvastaiseen tulokseen... hänen jumalalliseen karjuntaansa sekoittuivat lasin ja posliinin helinä, koiran haukunta, ... Kun isän ääni alkoi kaikua kuin Jerikon pasuuna, kaikki rupesivat kuiskailemaan kauhuissaan, sillä hetken ajan he uskoivat, että isäni hulluus oli jonkinlaista jumalallista valaistuneisuutta.”

Kertoja kuvaa isäänsä johdonmukaisesti vain onnettomana ja mielenvikaisena, ylpeänä ja sääliittävänä. Mutta kertoja ei jää tälleparodian tasolle, kaikki tuo alkaa tuntua hänestä pelkältä ilveilyltä jonka tarkoituksena on vain peittää isän todelliset kasvot. Monet yksityiskohdat ilmaisevat toisaalta kuinka merkittävä ja ihailtu hän oli.

“Totta puhuen hän esitti minun edessäni arvotonta roolia eikä hänellä ollut rohkautta näyttää todellisia kasvojaan, vaan hän vaihtoi jatkuvasti naamiota, kätkeytyi milloin minkäkin roolin taakse, joka kerta yhtä sääliittävän, ja katosi, piiloutui kaupungin labyrinttiin, sekoitui muiden hattujen ja knallien joukkoon ja pysyi tuon mimikryn ansiosta minun katseeltani kokonaan suojassa.”

Tämä käännekohta tuo Kišin kerrontaan filosofisen tason, jota voi rinnastaa Emmanuel Levinasin hahmottamaan isä ja lapsi -suhteen etiikkaan. Poika odottaa, että isä paljastaisi hänelle todelliset kasvonsa. Edes hulluus tai paranoia ei käy verukkeeksi. Kasvoista kasvoihin kohtaamisen tarve ilmenee juuri siinä välttelyssä johon isä jatkuvasti pakenee. Kohtaamisen hetki onkin vaikuttava:

“Minun on pakko tunnustaa, etten ymmärtänyt häntä kovin hyvin. Tajusin kuitenkin, että hän puhui hiukan matalammalla oktaavillakuin tavallisesti, vilpittömyyden oktaavilla, joka oli jo kauan sitten kuihtunut hänestä ja kuulosti sen tähden epätavalliselta ja koskettavalta. Istuimme siinä maalaisrautatieaseman pienessä ravintolassa melkein yksin, _tete-a-tete, _likaisen rudullisen pöytäliinan ääressä. Oli myöhäinen kesäiltapäivä, ja karpäse putosivat ilmasta oman lentonsa ja helteen pökerryttäminä. Tuoksui gulassilta ja lattiavahalta. Nurkassa seisoivat symbaali, joka oli peitetty liinalla kuin ruumisarkku. Karpäspaperi heilui melkein huomaamattomasti ja mittasi laiskasti minuitteja. Pullot uinuivat hyllyillä iltapäivätorkuilla auringinsäteiden jaoman painonsa piripintaan täyttämällä kuin kukannuput tai kranaatit.

-On olemassa ihmisiä, isä jatkaa, jotka ovat syntyneet tullakseen onnettomaksi ja aiheuttaakseen muille onnettomuutta, sellaisia ihmisiä, jotka ovat joidenkin taivaallisten, meille käsittämättömien juonien uhreja, taivaanmekaniikan koekaniineja, kapinallisia, joille on annettu kapinallisen osa, mutta jotka ovat syntyneet taivaallisen komedian julman logiikan mukaan siivet leikattuina, Titaaneja ilman titaanin voimaa, pieniä surkastuneita titaaneja, joille on suuruudesta annettu vain julma annos tunneherkkyyttä, se liottaa heidän mitättömän voimansa kuin alkoholi. He seuraavat omaa tähteään, omaa kipeää herkkyyttään

titaanimaisten suunnitelmien ja tavoitteiden kantamina, muta murskaantuvat tavanomaisuuden rantakallioon kuin aallot. Heille sysätyn julmuuden huippu on selvänäköisyys, omien rajojen tiedostaminen, välimatkan kipeä voima. Katselen itseäni osassa, jonka taivas jakohtalo ovat pakottaneet minut ottamaan vastaan, joka hetki tietoisena osastani mutta samaan aikaan täysin voimattomana vastustamaan sitä logiikan tai tahdon voimalla... Onneksi, kuten sanoin oma osani lähestyy jo loppuaan..."

Tuon ainoan vilpittömyyden ja selvänäköisyyden hetken katkaisi junan saapuminen. Isä jätti pöydälle ruhtinaalliset juomarahat ja vei salaisuutensa mukanaan hautaan."

Danilo Kiš: *Puutarha, tuhka*, suom. Kari Klemelä, Mansarda .kustannus 2008